

BURSA MEKTEB-İ İDÂDÎ-İ MÜLKİSİ KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Nursal KUMAŞ*

Özet

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi, Osmanlı bürokrasisinin memur gereksinimini bir nebze olsun gidermek amacıyla, 3 Ağustos 1885 tarihinde, Bursa şehir merkezinde açılmış olan bir eğitim-öğretim kurumudur. Batı tarzı eğitim veren okulun eğitim süresi dört yıldır. Okulun öğrenci sayısının sürekli artış göstermesi daha büyük bir binaya taşınma zorunluluğunu ortaya çıkardı. Bu amaçla idâdînin bulunduğu arazi içinde yapılan yeni bina, 26 Ocak 1891 de hizmete girdi. 1892-1893 Eğitim-Öğretim yılında leylî (yatılı) bölümü ve ayrıca rüşdiyye kısmı da eklenerek okulun öğrenim süresi yedi yıla çıkarıldı. 1887-1894 seneleri arasında idâdîden 56 öğrenci mezun oldu. Mezun öğrenciler genellikle Türk ve Müslümandı. Bununla beraber az sayıda Rum, Ermeni ve Musevi öğrenci de mezunlar arasında bulunmaktaydı.

İdâdînin bölge halkından yoğun ilgi görmesi ilerleyen yıllarda çeşitli bölümlerin açılmasına ve ek binaların yapılmasına vesile oldu. 1903 yılında, Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nin; ziraat, ticaret ve sanat şubeleri açıldı. Okulun kimyahane, kütüphane, yatakhane, yemekhane ve teneffüshane bölümlerinin inşaatı bitirilerek 1906 yılında hizmete girdi. Yine aynı yıl hava durumunun gözlemlenebilmesi için idâdî içinde bir rasathane (gözlemevi) kuruldu. Cumhuriyet Dönemi'nde, 1923-1924 Eğitim-Öğretim yılında "Sultanî" ismiyle liseye dönüştürülen okul, sonraki dönemde erkek lisesi konumuna getirildi. Okul günümüzde Bursa Anadolu Erkek Lisesi ismiyle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi, Bursa Erkek Lisesi, Bursa Anadolu Erkek Lisesi, Eğitim, Osmanlı Dönemi Eğitim, İdâdî, Bursa'da Eğitim.

ESTABLISHMENT OF BURSA MEKTEB-I İDÂDÎ-I MULKİİ AND ITS ACTIVITIES

Abstract

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mulki is an educational institution opened in the city center of Bursa on 3rd August 1885 with the aim of fulfilling the government officer requirement of the Ottoman bureaucracy to some extent. The study period of the school giving western style education was four years. Since the number of students of the school continuously increased, it appeared the necessity of moving to a larger building. For this purpose, the new building constructed in the area where the idâdî was located went into service on 26th January 1891. In the 1892-1893 educational year, the boarding section and also the secondary section were added and the study period of the school was increased to seven years. Between the years of 1887-1894, 56 students graduated from the idâdî. Grad students were generally Turkish and Muslims. However, a few Rum, Armenian and Jewish students were among the graduates.

The idâdî's having received intensive interest from the locals led to the opening of various departments and the construction of additional buildings in the advancing years. In 1903, the agriculture, trade and art branches of Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mulki were opened. The construction of the chemistry laboratory, library, dormitory, cafeteria and playtime sections of the school was finished and put into service in 1906. Again in the same year, an observatory was established in the idâdî in order to observe weather conditions. In the Republican Period, in the 1923-1924 educational year, the school turned into high school under the name of "Sultanî" was made Boys' High School in the later period. Today the school is continuing its educational activities under the name of Bursa Anatolia Boys' High School.

Key Words: Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mulki, Bursa Boys' High School, Bursa Anatolia Boys' High School, Education, Ottoman Period Education, idâdî, Education in Bursa.

*Okutman, Dr, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

E-mail: kumasnursal16@gmail.com; nkumas@uludag.edu.tr

**Bu makale aşağıda künyesi verilen basılmamış doktora tezime dayanılarak hazırlanmıştır:

Nursal Kumaş, II.Abdulhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909), Danışman: Doç.Dr.Cafer Çiftçi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2011.

Giriş

Osmanlı Devleti, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim alanında çok yönlü bir değişim ve gelişim dönemine girdi. Bu dönemde Osmanlı yönetimi, gayrimüslim okulları ile rekabet edebilecek düzeyde Batı tarzı bilimsel eğitim veren okullar açılması konusunda bir karar aldı. Bu karar uyarınca, İstanbul ile pek çok taşra kentinde yeni usul (usul-i cedid) eğitim veren; ibtidâî, rüşdiyye, idâdî ve Dârümuallim okulları açıldı.

Batı tarzı eğitim veren eğitim kurumlarından biri olan mekteb-i idâdî: “*Rüşdiyye denilen ortaokuldan sonra yüksekokula hazırlayıcı okul*” anlamında kullanılmaktaydı¹. 1869 Maarif Nizamnâmesi’nde idâdîlerle ilgili olarak şu maddeler yer almaktaydı:²

“İdâdî okulları, rüşdiyyelerden mezun olan Müslim ve gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir. 1000 haneden fazla ve bulunulan yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idâdî okulu yapılacaktır. İdâdîlerin öğretim süresi üç yıldır.”

İdâdîler; Mekteb-i Sultâni, Dârümuallim ve Dârülfünûna öğrenci yetiştiren kurumlardı. 1869 Maarif Nizamnâmesi’nde, idâdîlerin bir an önce açılmaları öngörülmekteydi. Bununla beraber ilk idâdînin açılması, ancak 1873 yılında Darü'l-maârif'in mülki idâdîye çevrilmesiyle mümkün oldu. Bu tarihten sonra, maddi imkânsızlıklar ve öğretmen yokluğu nedeniyle uzun süre idâdî açılmadı ve ülke geneline yaygınlaştırılmadı. R.1300 (M.1884/1885) malî yılından itibaren âşarın 1/7 si ve 1/4 ü alınıp, müsakkafat (bina) vergilerine % 6 maarif hissesi konulması, idâdî inşa edilmesi için gerekli kaynağın temin edilmesini sağlamış oldu. Böylelikle 1885 yılında; Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale de birer adet idâdî açıldı³.

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi Kuruluşu ve Faaliyetleri

Bursa, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin eğitim uygulamalarını en iyi yansıtan taşra kentlerinden biri konumundaydı. Şehre ilk maarif müdürü 1879 yılında atandı⁴. 1882 yılında maarif müdürünün başkanlığında vilâyette “maarif meclisi” kuruldu⁵. Eğitimdeki kurumsal gelişime paralel olarak şehir merkezinde Batı tarzı eğitim veren; ibtidâî, rüşdiyye, idâdî ve meslek okulları açılmaya başladı⁶. Sözü edilen bu okullardan biri olan Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi, şehir merkezinde bulunan Akif

¹İdâdî” kelime anlamı itibarıyla; “*hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri*” anlamına gelir. (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993, s.471).

² Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.115.

³ Kodaman, a.g.e, s.117, 119.

⁴ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, Matbaa-i Vilâyet, Def’a 34, Bursa, 1325, s.328. (Sâlnâmede verilen tarih hicri 1297 olduğu için miladi karşılığı 1879 veya 1880 yılına karşılık gelmektedir).

⁵ Kâmil Kepecioğlu, **Bursa Kütüğü**, Cilt:III, Haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara, Asım Yediyıldız, Bursa Kültür A.Ş, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2009, s.108.

⁶Bursa’da, 1884 yılında, hepsinden birer adet olmak üzere; kız rüşdiyyesi, askeri rüşdiyye, mülki idâdî, askeri idâdî, ipekböcekçiliği okulu, medrese-i muallimin ve sanayi mektepleri ile 27 adet medrese, 53 adet mekteb-i ibtidâiye ve 4 adet gayrimüslim okulu bulunmaktaydı. (Kâzım Baykal, mülki idâdînin kuruluş tarihini 1884 yılı olarak vermesine karşın, okulun kuruluş tarihi 1885’dir). Kâzım Baykal, **2000 Yıllık Bursa’nın Belediyesi**, Özkardeşler Matbaası, Bursa, 1976, s.38.

Paşa Konağı'nda⁷, 3 Ağustos 1885 tarihinde⁸ açıldı. Okulun kuruluş amacı; Osmanlı topraklarında açılan diğer idâdilerde de olduğu gibi öğrencilerine iş ahlâkı kazandırmak ve devletin ihtiyaç duyduğu ara eleman sıkıntısını gidermekti⁹.

Okulun Fiziki Gelişimi

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi ilk açıldığında iki sınıflı olup, öğretim süresi dört yıldır¹⁰. İdâdî-i mülki dört yıllık öğrenim süresi ile rüşdiyye ve sultani arasında bir geçiş veya hazırlık okulu olarak düşünülmüştür denilebilir¹¹. Okulun öğrenci sayısının sürekli artış göstermesi, iki sınıf ile açılmış olan idâdinin dört sınıflı hale getirilmesine ve böylece iki devreli bir idâdinin oluşmasına neden oldu¹². Bununla beraber yeni açılan dersliklerin de artan öğrenci talebini karşılayamayacağı anlaşılınca, daha geniş ve yeni bir binanın yapılması zorunlu hale geldi. Maarif Nezareti'ne; üç katlı, kârgir, 300 öğrenci kapasiteli ve 703.600 kuruş bedelli bir keşif planı çıkarılarak gönderildi. Maarif Nezareti yapım bedelini çok görerek bu planı kabul etmedi. Okulun daha az masrafla yapılmasına ilişkin çarelerin araştırılmasını istedi¹³. Nezaret yetkilileri, 1855 yılındaki depremin yıkıcı etkisini örnek gösterip, Bursa'nın bir deprem bölgesi üzerinde olduğuna dikkat çekerek; keşif planında kısıtlamaya gidilmesi ve okulun üçüncü katının yapılmasından vazgeçilmesi yönünde bir tavsiyede bulundu¹⁴. Maarif Nezareti ile yapılan yazışmalar sonucunda okulun yapım planına son şekli verildi. Buna göre okul; 300 öğrenci kapasiteli, iki katlı ve yarı kârgir olarak planlandı ve 587.706 kuruş ve 13 pare¹⁵ ile yapılmasına karar verildi¹⁶. Sadareten, 1888 tarihinde alınan inşaat ruhsatı üzerine, yeni binanın yapımına başlandı¹⁷. İnşaat başladıktan bir yıl sonra (1889 tarihinde), okul yönetimi inşaatın

⁷ Raif Kaplanoğlu'na göre bu konak, bir süre Aklievvelzâde Necip Bey'in mülkiyetinde olduğu için, Necip Bey Konağı olarak da anılmıştır. Raif Kaplanoğlu, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)**, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul, 2006, s.88. Hasan Turyan, okulun Velişemseddin Mahallesi'nde açıldığını bildirmektedir (Hasan Turyan, "Bursa Erkek Lisesi", **Bursa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:13,Yaz 2006, s.47.) Bursa Erkek Lisesi broşüründe, idâdinin 1312 (1894/1895) mezunlarından Hüseyin Hüsnü'nün notlarına yer verilmiştir. Bu notlara göre; İdâdî 1891 yılında, dört sınıflı olup, Mahkeme Cami-i karşısında, içinde müstakil olarak rüşdiyye mektebinin de bulunduğu, geniş bir bahçe içinde, tek katlı bir binaydı (**Bursa Erkek Lisesi**, Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi, Kayıt No:1348, 1998, (sayfa numarası verilmemiştir).

⁸ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, Matbaa-i Vilâyet, Def'a 34, Bursa, 1325, s.329.

Bursa Anadolu Erkek Lisesi'nin web sayfasında yer alan tarihçe bölümünde okulun kuruluş tarihi 1883 olarak alınmıştır. (Bakınız www.bursaerkeklicesi.k12.tr)

⁹ Ersin Serdal Kaplan, Bursa Mekteb-i İdad-i Mülkisi (Kuruluşu-Gelişimi ve Sosyo Kültürel Hizmetleri), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Atilla Çetin, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Sakarya, 2001, s.8.

¹⁰ Mehmet Selim Sivritepe, **Dünden Bugüne Bursa Erkek Lisesi Bursa İdadisi'nin Kuruluşu ve Gelişimi 1885-1980**, Gaye Kitabevi, İstanbul, 2006, s.67; Ersin Serdal Kaplan, Bursa Mekteb-i İdad-i Mülkisi (Kuruluşu-Gelişimi ve Sosyo Kültürel Hizmetleri), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Atilla Çetin, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Sakarya, 2001, s.17. Çeşitli kaynaklarda okulun başlangıçta dört yıllık eğitim vermek üzere açıldığı belirtilmektedir. Bu çalışmada da öğretim süresi dört yıl olarak alınmıştır. 1869 Nizamnâmesi'nde idâdilerin öğrenim süresi üç yıl olarak belirlenmiş olmasına karşın, 28 Mart 1888 tarihinde toplanan Maarif Komisyonu, idâdî tahsilini dört yıla çıkaran bir karar almıştır (Kodaman, a.g.e, s.115, 120). Mekteb-i idâdinin 1885 yılında açıldığı dikkate alındığında, okulun önce üç yıllık eğitim vermek üzere açıldığı fakat sonradan dört yıla çevrildiği düşünülebilir.

¹¹ Kaplanoğlu, a.g.e, s.88.

¹² Hasan Turyan, **Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri**, Öner Matbaası, Bursa, 1982, s.437; Kaplanoğlu, a.g.e, s.88.

¹³ BOA, MV, nr. 20/49, 6 Ramazan 1304.

¹⁴ BOA, MV, nr. 21/79, 26 Şevval 1304.

¹⁵ päre: para (Develioğlu, a.g.e, s.999).

¹⁶ BOA, İ.MMS, nr.94/3994, 19 Rebülevvel 1305; nr.94/3995, 24 Safer 1305.

¹⁷ BOA, MF. MKT, nr.95/52, 7 Safer 1305.

yanındaki 1200 zira¹⁸ arsanın da okul için gerekli olduğuna karar verdi. Bu amaçla arsa sahibi ile görüşüldü. Arsa sahibi, arsanın fiyatı üzerinde indirim gitmeyince, Osmanlı yönetimi arsanın doğrudan istimlak edilebileceğini bildirdi¹⁹. Neticede arsa sahibi ile anlaşmaya varıldı ve 12.000 kuruş karşılığında arsa satın alındı²⁰.

Dönemin Hudâvendigâr Vilâyeti Valisi Mahmut Celalettin Paşa ve yine dönemin Bursa Maarif Müdürü Sait Bey, okul inşaatının tamamlanması için büyük çaba sarf ettiler. Üstelik Mahmut Celalettin Paşa, inşaat bitmediği halde, okul binasının uygun bir köşesine konulması için, 1890 yılında taş bir levha hazırlattı. Bu taş levhada yazılan manzumenin son iki beyti şöyleydi:²¹

“*Celâl itmamına vali iken nazmeyledi tarih
Bu âli mektebi Abdülhamid Han kıldı nev bünyad*”

Bu iki beytin çevirisi şöyledir:²² “*Bu yüce mektebi Abdülhamid Han yaptırdı. Tamamlandığında Vâli Celâl şiiiriyle tarih düştü.*” Binanın yapımının istenilen sürede tamamlanamaması ve Mahmut Celalettin Paşa’nın da valilikten ayrılması ile bu taş levha yerine konulamadı. 1890 yılının kasım ayında idâdî için laboratuvar malzemesi alındı²³. İdâdînin yeni binası da 26 Ocak 1891 tarihinde tamamlanarak hizmete girdi²⁴.

Batı tarzı eğitim veren okulların ilk açıldıklarında yalnızca gündüz (nehari) eğitim yapmaları, köy ve kasabada yaşayan öğrenciler için tam anlamıyla bir sıkıntı oluşturmaktaydı. Bazı öğrenciler şehirde bulunan yakınlarının yanında kalma şansına sahipti. Bazıları da okul dönemlerinde aileleri ile birlikte şehre gelmekte ve kiralanmış evlerde hep birlikte ikâmet etmekteydi. Öğrenciler okulun tatile girdiği dönemlerde tekrar köy veya kasabalarına geri dönmekteydi. Bununla birlikte çocukların çoğu böyle bir şansa sahip değildi. Maarif Komisyonu, bu sorunu çözmek amacıyla, 1888 yılında, vilâyet merkezindeki idâdîlerin yatılıya çevrilmesini kararlaştırdı²⁵. Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi’ne ne zaman yatılı (leylî) bölüm eklendiği konusunda araştırmacılar çeşitli tarihler ileri sürmektedir. Bununla beraber 11 Kasım 1892 tarihli bir belgede, okulun yatılı eğitim yaptığını dair bir bilgi mevcuttur²⁶. 1892-1893 Eğitim-Öğretim yılında idâdiye, rüşdiyye bölümü de eklenerek öğrenim süresi yedi yıla çıkarıldı²⁷. 25 Eylül 1893’te de idâdînin çevre alanının istenildiği kadar geniş olmadığı düşünülerek, etrafındaki on ev satın alınıp okul arazisine dâhil edildi²⁸.

¹⁸ zirâ’: Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü (75-90 cm arasında değişen şekilleri vardır). (Devellioğlu, a.g.e, s.1385).

¹⁹ BOA, MF. MKT, nr.104/37, 6 Rebûlâhîr 1306.

²⁰ BOA, MV, nr.46/63, 28 Zilhicce 1306.

²¹ Beytin sonuna 1308 tarihi not olarak düşülmüştür. Tam tarih verilmediğinden dolayı H.1308 tarihinin miladi karşılığı 1890/1891 tarihine denk gelmektedir. Fakat yeni binanın açılış tarihi dikkate alındığında beytin 1890 tarihinde yazılmış olma olasılığı yüksek görünmektedir. (Nilüfer Mecmuası, No:52, 1308, s.627.)

²² Turyan, a.g.m, s.47.

²³ BOA, MF. MKT, nr.123/115, 21 Rebûlâhîr 1308.

²⁴ Kepecioğlu, a.g.e, Cilt: III, s.78.

²⁵ Kodaman, a.g.e, s.121.

²⁶ BOA, MF. MKT, nr.153/120, 20 Rebûlâhîr 1310.

²⁷ “Bursa Erkek Lisesi”, **Bursa Ansiklopedisi**, Yay. Haz: Yılmaz Akkılıç, Cilt: I, Bursa: Burdef Yay, 2002, s.392.

²⁸ Kepecioğlu, a.g.e, Cilt: III, s.78.

Arşiv belgelerinden, 1894 yılında Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nin bulunduğu Akbıyık Mahallesi'nde bir yangın çıktığı ve okulun yangın tehlikesi atlattığı anlaşılmaktadır²⁹. Bu olayın da etkisiyle çıkabilecek böyle bir yangından okulun maddi anlamda etkilenmemesi amacıyla, okul binası ve içindeki eşyalar, 1 Ocak 1908 tarihinden itibaren yıllık olarak sigortalandı³⁰. Sigorta kavramı Bursa eğitim hayatı için bir ilkti ve bu açıdan son derece önemliydi.

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi, Bursa halkının ihtiyaç duyduğu alanlarda öğrencilerine eğitim vermek amacıyla; 1903 yılının sonlarına doğru; ziraat, ticaret ve sanat şubelerini açtı³¹. 1 Eylül 1904 tarihinde Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nin bahçesinde Asar-ı Atika Müze-i Osmanî Bursa Şubesi ismi ile bir müze açıldı. Bu müzede; Osmanlı, Selçuklu, Roma ve Bizans dönemlerine ait çeşitli mermer kitabe ve heykeller sergilendi³².

Okulun 1895 yılında yapımına başlanan;³³ kimyahane, kütüphane, yatakhane, yemekhane ve teneffüshane bölümleri bitirildi. Hudâvendigâr Valisi Reşit Mümtaz Paşa'nın yardımlarıyla, 8 Ağustos 1903 tarihinde açıldı. 1906 yılında da idâdînin diğer bölümleri tamamlanarak hizmete girdi³⁴.

İdâdîye Öğrenci Kabulü

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'ne ilk defa kayıt yaptıracak olan öğrencilerden; ibtidâi veya rüşdiyye diplomaları, Osmanlı tezkeresi (nüfus cüzdanı), sağlık raporu ve aşı belgeleri istenmekteydi. Ayrıca öğrencinin on beş yaşını tamamlamış olması da gerekiyordu. Diploması olmayan öğrenciler ilgili derslerden sınava tabi tutulmakta ve sınav sonuçlarına göre uygun görülen sınıflara yerleştirilmekteydi³⁵. Böylelikle okul idaresi öğrencilerin mağdur olmasını engellemekteydi. Burada dikkate değer bir konu da, okul yöneticilerinin aşı belgeleri isteyerek velilerin çocuklarını aşılattığı yönünde teşvik etmesiydi.

İdâdîlere gayrimüslim öğrenciler de kabul edilmekteydi. Maarif Nezareti tarafından düzenlenmiş olan idâdîlere giriş şartlarında bu konuyla ilgili şöyle bir hüküm yer almaktaydı.³⁶

“Maârif vergisini veren ecnebilerin çocukları da idâdîlere kabul olunur.”

Okulun leylî (yatılı) bölümünde öğrenim görmek için öğrencilerden on iki Osmanlı lirası alınmaktaydı ve istenildiği takdirde bu ücret üç eşit taksitte ödenebilmekteydi. Mekteb-i İdâdî Mülkîsi Mükâfat Cedveli'nde, okul kurallarının anlatıldığı bölümde bu durum şöyle ifade edilmekteydi (27.madde)³⁷:

²⁹ BOA, MF.MKT, nr. 221/53, 1 Rebîülevvel 1312.

³⁰Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'ne ait bina ve içindeki eşyası 4707 kuruş karşılığında bir yıllığına sigortalıdır. Sigortanın her yıl yenilenmesi için Bursa Maarif Müdürü, Maarif Umûmiye Nezâreti'nden izin istemektedir (BOA, MF. MKT, nr.1029/72, 13 Zilkade 1325.)

³¹ BOA, MF. MKT, nr.753/84, 27 Ramazan 1321.

³² Kepecioğlu, a.g.e, (2009), C.III, ss.258-259.

³³ Kaplanoğlu, a.g.e, s.89.

³⁴ Kepecioğlu, a.g.e, cilt:III, s.159.

³⁵ Hudâvendigâr gazetesi, No:1604, 27 Safer 1312, s.3; Kodaman, a.g.e, s.127.

³⁶ Kodaman, a.g.e, s.127.

³⁷ Hüdavendigâr Vilayeti Mekteb-i İdâdî Mülkîsi Tevzî-i Mükâfat Cedveli 1311-1312 Sene-i Dersiyesi, 1312, s.4.

“Ücreti tedrisiye bilâ-istisna her mekteb de on iki lirai Osmânidir. Ücretle girecek şâkirdân hîn duhulinde ücret-i seneviyye ye mahsuben dört lira te'diye edecek ve kûsur ücretin nisfi üç ay sonra nisf-ı diğeri altı ay sonra tesviye kılınacaktır.”

Bu ifadeyi destekler nitelikte, 1894-1895 Eğitim-Öğretim dönemi için, Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'ne kayıt yaptıracak öğrencilere yönelik olarak yerel gazetede yayınlanmış ilanda şöyle denilmekteydi:³⁸

“Okul 15 Ağustos'ta açıldığından leyli (yatılı) olarak kayıt yaptırmak isteyenlerin ilk taksit olan dört Osmanlı altını en geç Eylül ayı başına kadar peşin olarak vermeleri gerekmektedir.”

Mükâfat Cedveli'nde yer alan bir diğer maddeye göre; bir şekilde okuldan kaydı silinen veya gündüzlü öğretime geçen öğrencilere ödedikleri ücretler geri ödenmiyordu. İlgili maddede bu durum şu şekilde belirtilmekteydi (28.madde)³⁹:

“Bir taksidi te'diye eden şakird müddet-i taksid hitâm bulmadan mukaddema mektebi terk eder veyahut nehâri olarak devamla başlarsa vermiş olduğu taksitten kendisine bir şey iâde olunmaz.”

İdâdîye yatılı öğrencilerin toplamının ancak üçte biri kadar ücretsiz öğrenci alınabiliyordu. Ücretsiz alınacak öğrencilerde aranılan özellikler; aday öğrencinin kimsesiz, fakir ve terbiyeli olmasıydı. Bu özelliklere sahip çok fazla adayın başvuru yapması halinde sınav yapılmakta ve sınav sonucuna göre okula kayıt yaptıracak öğrenciler belirlenmekteydi⁴⁰.

Öğrenci ve Mezun Mevcutları

Tablo No:1

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nin bazı yıllardaki öğrenci sayıları:⁴¹

HİCRİ YIL	MİLADİ YIL	ÖĞRENCİ SAYISI	HİCRİ YIL	MİLADİ YIL	ÖĞRENCİ SAYISI
1303	1886	147	1315-1316	1897-1898	357
1306	1889	205	1317-1318	1899-1900	406
1311	1893	181	1318-1319	1900-1901	354
1312	1894	230	1319-1320	1901-1902	430
1313-1314	1895-1896	222	1320-1321	1902-1903	468
1314-1315	1896-1897	222	1324	1906	442

Tablo No:1'de görüldüğü üzere; Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi açıldığı 1885 yılından itibaren, öğrenci sayılarında sürekli bir artış yaşanmıştır. Bu durum, okulun kaliteli bir eğitim verdiğini ve bu nedenle de yöre halkı tarafından tercih edildiğini gösteren önemli bir dayanaktır. Mehmet Tevfik

³⁸ Hudâvendigâr gazetesi, No:1604, 27 Safer 1312, s.3.

³⁹ Hudâvendigâr Vilâyeti Mekteb-i İdâdî Mülkîsi Tevzî-i Mükâfat Cedveli 1311-1312 Sene-i Dersiyesi, 1312, ss.4-5.

⁴⁰ Kodaman, a.g.e, s.127.

⁴¹ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 1303, s.30; 1306, s.66; 1311, s.306; 1312, s.359; 1313, s.174; 1314, s.413; 1315, s.302; 1316, s.433, 1317, s.329, 1318, s.326; 1319, s.338; 1320, s.352; 1321, s.354; 1322, s.330; 1323, s.342; 1324, s.589) Vilâyet sâlnâmelerinin bazılarında öğrenci mevcutları yıl bazında, bazılarında da dönem olarak verilmiştir. Hem yıl hem de dönem bazında ayrı sâlnâmelerde verilmiş öğrenci mevcutlarında tutarsızlıklar mevcuttur. 1313 (196 öğrenci), 1314 (215 öğrenci), 1315 (234 öğrenci) ve 1316 (303 öğrenci) yıllarında verilen öğrenci sayıları ile Tablo No:1 de dönem olarak verilen sayılar tutarsızdır. 1313-1314 (1895-1896) döneminde okulda; 13'ü gayrimüslim ve 209'u Müslüman olmak üzere toplam 222 öğrencisi vardı. Bu öğrencilerden 154 Müslim ve 7 gayrimüslim öğrenci nehari (gündüz) eğitim alırken, leyli (yatılı) eğitim alan öğrenci sayısı 61'di. Bu öğrencilerin 30'u ücretli Müslüman, 25'i ücretsiz Müslüman, 4'ü ücretli gayrimüslim ve 2'si ücretsiz gayrimüslim öğrenciydi.

Bey (Biren)⁴² hatıralarında; Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nin, Konya'daki idâdîden daha iyi olduğunu fakat Selanik İdâdîsi kadar iyi olmadığını anılarında dile getirmektedir. Tevfik Bey, Selanik İdâdîsi'nin çevresinde bulunan idâdîlerden daha düşük bir düzeyde olduğunu da ayrıca ifade etmektedir⁴³.

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi, 1889 yılının temmuz ayında ilk mezunlarını verdi. İdâdînin dördüncü sınıfını bitiren beş öğrenci⁴⁴ arasında, okulu birincilikle bitiren Hafız Halil Efendi, daha sonra baytarlık mesleği üzerine eğitim aldı ve Konya'da merkez baytarı olarak çalışmaya başladı⁴⁵.

1887-1894 seneleri arasında rüşdiyye kısmını da içine alan (tam devreli) idâdîden 56 öğrenci mezun oldu. Mezun öğrenciler genellikle Türk ve Müslümandı. Bununla birlikte az sayıda Rum, Ermeni ve Musevi öğrencinin de mezunlar arasında bulunuyor olması, idâdînin yalnızca Müslümanlara yönelik olmadığını bir göstergesiydi.

Mezun öğrencilerin yıllara göre dağılımı şöyleydi:

Tablo No:2

Yıllara Göre Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nden Mezun Olan Öğrenci Sayıları⁴⁶

Yıllar	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	Toplam Mezun Sayısı
Mezun Öğrenci Sayısı	5	12	4	8	7	10	5	5	56

1904 yılına ait bir arşiv belgesine göre; idâdîlerden mezun olanlar için dört farklı diploma (şahadetname) verilmekteydi⁴⁷:

- Dersâadet'te bulunan ve dört senelik eğitim veren tam idâdî diploması,
- Sancak merkezlerinde bulunan ve rüşdiyye bölümü ile beraber beş senelik gündüz (nehârî) eğitim veren okullardan mezun olanlara verilen iki yıllık idâdî diploması,
- Rüşdiyye bölümü ile beraber toplam yedi senelik yatılı (leylî) eğitim veren idâdîlerin; beşinci ve yedinci sınıfını bitirenler için ayrı ayrı verilen beş ve yedi yıllık diplomalar.

“Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi beşinci sene talebesinden Hasan Re'fet” tarafından 1898 yılında yapılmış bir ödev incelemeye değerdir. Bu ödevde çevre kasabaların haritaları ile Bursa'nın bazı köylerinin nüfusu ve şehir merkezine olan uzaklıkları yer almaktadır⁴⁸. Ödevin özenli bir şekilde

⁴² Mehmet Tevfik Bey (Biren), çeşitli devlet kademelerinde görev yapan bir mülki idarecidir. 1906-1909 tarihleri arasında Hudâvendigâr Valisi olarak görev yapmış ve bir dönem de Konya ve Selanik valiliği görevlerinde bulunmuştur.

⁴³ Mehmet Tevfik (Biren), “Bir Devlet Adamının “Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid ve Mütareke Devri Hatıraları, Haz: F.Rezan Hürmen, II Cilt, Arma Yayınları, İstanbul, 1993, s.376.

⁴⁴ Turyan, a.g.e, s.437.

⁴⁵ Atillâ Çetin, “Bursa'da Bir Eğitim-Öğretim Kurumu: Bursa İdâdîsi (1883) ve Sosyo- Kültürel Önemi”, XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1998), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s.789; Kaplan, a.g.e, s.84.

⁴⁶ Hüdâvendigâr Vilâyeti Merkez İdâdî-i Mülkiyesi Tevzi-i Mükâfat Cedveli 1311-1312 Sene-i Dersiyesi, 1312, ss.9-10.

⁴⁷ BOA, MF. MKT, nr.819/44, 11 Şevval 1322.

⁴⁸ Osman Çetin, “Geçmiş Zaman Olur Ki Hayali Cihana Değer, 1898 Tarihli Bir Okul Ödevi”, Bursa Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, Mayıs 2004, ss.15 -16.

hazırlanıp ayrıntılı bilgi sunması, idâdîde verilen öğretim kalitesinin yüksek olduğuna dair önemli bir ipucu vermektedir.

Ders Programı ve Öğretim Kadrosu

Ülke genelinde açılan mülki idâdîlerde okutulacak dersler Maarif Nezareti tarafından belirlenmekteydi. Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nde ilk açıldığı dönemde, haftalık on sekiz saat ders verilmekteydi. Ağırlık haftada dört saat ile Hendese eğitimi üzerineydi. Ders programlarında haftada iki saat olmak üzere Osmanlıca ile beraber; Arapça, Farsça ve Fransızca dil eğitimi de verilmekteydi (Bakınız Tablo No:3). Merkezi yönetim yabancı dil eğitimi ile ilgili olarak iki hedef belirlemişti: Devletin çeşitli kademelerinde dış ülkelerle yazışmaları yürütebilecek eleman ihtiyacını gidermek. Bunun yanında ülke içinde açılmaya başlanan Fransızlara ait işletmelerin gereksinim duyduğu eleman talebini gidererek, bu alanı gayrimüslim ve yabancı okullara bırakmamaktı. Bursa'da ipekçilik gelirlerinin Fransızların kontrolüne geçtiği ve şehirdeki Fransız sermayesinin gün geçtikçe arttığı düşünüldüğünde, bu dönemde Fransızca öğrenmenin, Bursalı öğrencilerin iş bulabilmeleri açısından ne kadar önemli olduğunu göstermekteydi.

Tablo No:3

1885 yılında birinci sınıf müfredatında yer alan dersler ve dersi veren öğretmenler:⁴⁹

Müdür Mahmut Efendi (Müderriş)	Lisân-ı Osmâni Öğretmeni Kolağası Behçet Efendi
Fârisî Öğretmeni Müderriş Mustafa Efendi	Fransızca Öğretmeni Yüzbaşı Zahit Efendi
Hesâb ve Coğrafya Öğretmeni Kolağası Osmanî Ali Efendi	Târih-i Osmâni Mülâzim evvel Mehmet Nurettin Efendi
Hendese Kolağası Münşi Efendi	Hüsn-ı Hatt-ı Türk Mehmet Efendi
Resim Yüzbaşı Zahit Efendi	Arabî Öğretmeni Mahmut Efendi (Müderriş)

Okula rüşdiyye kısmının da eklenmesi öğretim kadrosunda değişiklikler olmasına ve bazı yeni derslerin müfredata eklenmesine neden oldu. İlave edilen derslerden bazıları şunlardı:⁵⁰ İlm-i heyet, Fenn-i tedbir, Kavânîn-i husûsîye, Hikmet-i tabîyye, Târih-i tabîî, Hıfz-ı sıhha, Tabakat-ül-arz, Cerr-i eşkâl, Fenn-i mimârî, Cebir...

Okulun öğretim kadrosunda devrin önemli eğitimcilerini görmekteyiz. 1892-1896 yılları arasında görev yapan: Edebiyat ve Ahlâk öğretmeni Ferâizci-zâde Mehmet Şakir, Süleyman Nesip, Hüseyin Siret Özsever, Reşat Nuri Güntekin, Orhan Şaik Gökyay, Namdar Rahmi Karatay, Kâzım Baykal, İhtifalci Ziya Bey, Abdülfeyyaz Tevfik... bu değerli isimlerden bazılarıdır⁵¹.

Disiplin

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi idarecileri, 1887 yılında, Maarif Nezâreti'ne bir talepte bulunarak gündüz öğretim gören üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin, öğrendikleri konuları tekrar

⁴⁹ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, Matbaa-i Vilâyet, Def'a 13, Bursa, 1303, s.33.

⁵⁰ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, Matbaa-i Vilâyet, Def'a 19, Bursa, 1310, ss.133-134.

⁵¹ Çetin, (2002), a.g.m, s.788.

edebilmeleri için, geceleri okulda kalmalarını istemişlerdir. Okul yönetimi, çalışma bitiminde öğrencilerin evlerine hademelerin gözetiminde bırakılmasının uygun olacağını da talebine ayrıca eklemiştir⁵². Okul idarecilerinin, öğrencilerin güvenliğini sağlamak amacıyla göstermiş olduğu bu hassasiyet, disiplin anlayışlarındaki ciddiyeti göstermesi açısından dikkate değer gözükmektedir.

Yeni açılan idâdilerde disiplin ön planda tutulmuş ve kademeli olarak yedi çeşit ceza şekli belirlenmişti: tenbih, takdir, nisane-i tevbih (devamsızlık halinde), tevkif-ı tevbih (Dinlenme ve teneffüs zamanlarını yazı yazarak geçirme), tevkif-i izinsizlik (İzin günü (Cuma) okulda kalma veya hafta sonu ev iznine çıkamama), takdir-i âlemi (açık uyarı), ihrac-ı muvakkat (geçici uzaklaştırma) ve ihrac-ı kati (okuldan atılma)⁵³. Bu cezaların en ağırı şüphesiz okuldan atılmak (tard) olan ihrac-ı kati idi. Bu ceza; fiili saldırı, edep dışı davranışlarda bulunma, okul kurallarına uymama, okulun idareci ve öğretmenlerine karşı saygısızlıkta bulunma gibi ağır suçları işleyen öğrenciler için uygulanmaktaydı. Nitekim arşiv belgelerinde bu cezanın uygulanması ile ilgili bir örnek mevcuttur: Kâzım ve Tahsin isimli iki öğrenci okulda kavga etmişler ve bu kavga sırasında Kâzım isimli öğrenci, diğer öğrenciye fiziki saldırıda bulunup yaralanmasına neden olmuştur. Okul yönetimi olayı soruşturmuş ve saldırının kasten yapılmış olduğuna karar vererek, bu öğrencinin ihrac-ı kati cezası ile okuldan atılmasına karar vermiştir. Öğrencinin ailesinin uygun görmesi halinde de adli makamların da olaya dâhil edilebileceği bildirilmiştir⁵⁴.

Gelir ve Masraflar

Okulun masraflarının karşılanması için leyf (yatılı) bölümü öğrencilerinden yıllık olarak alınan öğrenim ücreti dışında, 1887 yılında Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsî binası dâhilinde bir dükkân açıldığı ve bu dükkânın kiraya verilerek, elde edilen gelirin okulun masrafları için kullanıldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır⁵⁵.

Tablo No:4'e göre idâdînin 1906-1908 yılları genel masrafları Bursa Maarif İdaresi'nin genel masraflarının yaklaşık dörtte birine denk gelmekteydi.

Tablo No:4

İdâdînin Genel Masrafları:⁵⁶

HİCRİ YIL	MİLADİ YIL	İDÂDİNİN GENEL MASRAFI	BURSA MAARİFİ GENEL MASRAF
1324	1906/1907	297.810 Kuruş	1.028. 820 Kuruş
1325	1907/1908	305.010 Kuruş	1.034. 438 Kuruş

Sosyal Faaliyetler

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkîsî öğrencilerinin çoğunluğu muhacir olup fakirdi ve yalnızca ekmek alabilecek kadar maddi güçleri bulunmaktaydı⁵⁷.

⁵² BOA, MF. MKT, nr. 94 /99, 12 Zilkade 1304.

⁵³ Kaplan, a.g.e, s.68; Sivritepe, a.g.e, s.91; Kodaman, a.g.e, s.127.

⁵⁴ BOA, MF. MKT, nr. 384/38, 29 Şaban 1315.

⁵⁵ BOA, MF. MKT. nr. 95/82, 26 Safer 1305.

⁵⁶ Hudâvendîgâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsî, Matbaa-i Vilâyet, Def'a 33, Bursa, 1324, s.587; Def'a 34, 1325, s.329.

⁵⁷ BOA, MF. MKT, nr.94 /99, 12 Zilkade 1304.

Bu nedenle okul yöneticileri, imkân verdiği ölçüde öğrencilerine yardımda bulunarak, önemli ölçüde sosyal sorumluluk anlayışı sergiliyorlardı. 1893 yılındaki bir belgeden anlaşıldığına göre; Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi idarecileri, yatılı olan öğrencilerden fakir ve kimsesiz olanlarına, kitap ve kırtasiye yardımı yapmakta, hamam ücretlerini karşılamakta⁵⁸ ve Ramazan ayında iftarlık için erzak vermekteydi⁵⁹.

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi içinde bir rasathanenin (gözlemevi) kurulmuş olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Rasathâne-i Âmire'nin (gözlemevi) hangi tarihte açılmış olduğu kesin olarak belirlenememiş olmasına karşın, 6 Kasım 1890 tarihinde astronomi gözlemleri yapabilmek için idâdîye çeşitli astronomi aletlerinin satın alınmış olduğu ve rasathanenin bu tarihte faaliyette olduğu arşiv belgelerinde görülmektedir⁶⁰. Tablo No:5'de, okulda gözlemi yapıлып, Rasathâne-i Âmire'ye günlük olarak gönderilen bir haftalık tahmin cetveli yer almaktadır.

Tablo No:5

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi Öğrencilerinin Hazırladığı Hava Tahmin Raporu
(20 Mart 1901-26 Mart 1901)⁶¹

Hava Durumu	Yağmur veya kar	Rüzgârın Yönü	Mikyâsü'l havâ İrtifâ'ı (Açık Hava Basıncı) (milimetre)	Havanın Sıcaklığı (santigrad)	Tarih	Gün
Açık	Yağmur	Şimâl	757	11	7 Mart 1317	Çarşamba
Kapalı	Yağmur	Lodos	746	19	8 Mart 1317	Perşembe
Kapalı	Yağmur	Lodos	757	17	9 Mart 1317	Cuma
Kapalı	Yağmur	Lodos	755	15	10 Mart 1317	Cumartesi
Kapalı	Yağmur	Karayel	755	10	11 Mart 1317	Pazar
Açık	Yağmur	Poyraz	759	8	12 Mart 1317	Pazartesi
Kapalı	Yağmur	Poyraz	757	13	13 Mart 1317	Salı

İdâdînin böyle bir çalışma içine girmiş olması Bursa halkı için önemli ve yeni bir gelişmeydi. Artık Bursa halkı ekim-dikim işlerini ve diğer ekonomik faaliyetlerini, okulun haftalık olarak düzenlediği bu tahmin cetvellerine göre yapabilecekti. Üstelik bu tahmin cetvellerinin şehrin yerel gazetelerinde de yayınlanması halkın bu bilgiye ulaşımını kolaylaştırmaktaydı.

Okulun sosyal faaliyetleri içinde okul gezileri de yer almaktaydı. Bursa-Mudanya tren hattının devreye girmesi, gezilerin demiryolu aracılığıyla yapılmasını sağladı. Sözü edilen bu gezilerden biri 1901 yılının Mayıs ayı içinde, Bursa'ya 16 km mesafedeki Kuru adı verilen mevkiye yapıldı. Trenle yapılan geziye, Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi öğrencileri (gündüzlü ve yatılı öğrencileri) ile Hamîdî Sanâyi Mektebi öğrencilerinin bir kısmı katıldı⁶².

⁵⁸ BOA, MF. MKT, nr.172/92, 15 Zilhicce 1310.

Mekteb-i idâdî, Mekteb-i Sultânî olduğu dönemde (1911 yılında) okul için bir hamam yapıldı. (Osman Çetin, Mefail Hızlı, "Bursa Mekteb-i Sultânîsi (Bursa Erkek Lisesi) ve Şeref Defteri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:8, cilt:8, Bursa, 1999, s.77).

⁵⁹ BOA, MF. MKT, nr.169/18, 7 Zilkade 1310.

⁶⁰ BOA, MF. MKT, nr.123/115, 22 Teşrîn-i Sâni 1306. Bu rasathanede kullanılmak üzere, 1906 yılında toplam 1595 kuruş harcanarak birkaç alet satın alındı. (BOA, MF. MKT, nr. 950/2, 5 Receb 1324).

⁶¹ Hudâvendigâr gazetesi, No:1941, 7 Zilhicce 1318, s.2.

⁶² Hudâvendigâr gazetesi, No:1948, 3 Safer 1319, s.1.

Yunan ordusunun Bursa'yı işgalinden sonra, okul eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etti fakat okul binasının bir bölümü, bir süre askeri hastane olarak kullanıldı. 1923-1924 Eğitim-Öğretim döneminde hastanenin kaldırılması ile eğitim-öğretim faaliyetleri, işgalden önceki durumuna döndü. "Sultani" unvanı kaldırılan okul, önce "lise" daha sonra da "Bursa Erkek Lisesi" adını aldı. Atatürk, 23 Ağustos 1924 ve 3 Mayıs 1925 tarihlerinde, okula ziyarete bulundu. 1926 yılında, Işıklar

SONUÇ

Bursa Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi, 1911 yılına kadar bu isimle anıldı. Bu yıldan itibaren ismi, “Mekteb-i Sultanî” veya “Bursa Sultanî Mektebi (ya da Bursa Sultânîsi)” olarak değiştirildi. Mekteb-i idâdî, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve zor şartlar altında, birçok değerli öğretmeni ile nitelikli eleman açığını kapatmak için üzerine düşen görevi gerektiği gibi yapmaya çalıştı. Bursa ve çevre halkının çocuklarını yetiştiren ve çeşitli devlet kademelerinde görev almalarını sağlayan bu eğitim kurumu, günümüzde Bursa Anadolu Erkek Lisesi adıyla eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Okul, her yıl mayıs ayının ikinci pazar günü, eski mezunlarını bir araya getirmek için “Pilav Günü” isminde bir de etkinlik düzenleyerek, geçmiş ve günümüz arasında bir köprü oluşturmayı hedeflemektedir.

KAYNAKLAR

1.Vilayet Sâlnâmeleri

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi, Matbaa-i Vilâyet, Bursa,
Def'a 13, 1303; Def'a 16 ve 17, 1306; Def'a 19, 1310; Def'a 20, 1311; Def'a 21, 1312; Def'a 22, 1313; Def'a 23, 1314; Def'a 24, 1315; Def'a 25, 1316; Def'a 26, 1317; Def'a 27, 1318; Def'a 28, 1319; Def'a 29, 1320; Def'a 30, 1321; Def'a 31, 1322; Def'a 32, 1323; Def'a 33, 1324; Def'a 34, 1325.

2.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi (MF. MKT),
94/99, 12 Zilkade 1304; 95/52, 7 Safer 1305; 95/82, 26 Safer 1305; 104/37, 6 Rebülâhir 1306; 123/115, 21 Rebülâhir 1308; 153/120, 20 Rebülâhir 1310; 169/18, 7 Zilkade 1310; 172/92, 15 Zilhicce 1310; 221/53, 1Rebûlevvel 1312; 384/38, 29 Şaban 1315; 753/84, 27 Ramazan 1321; 819/44, 11 Şevval 1322; 950/2, 5 Receb 1324; 1029/72, 13 Zilkade 1325.
İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS),
Dosya No: 94, Gömlek No: 3994, 19 Rebûlevvel 1305; Dosya No: 94, Gömlek No: 3995, 24 Safer 1305.
Meclisi Vükelâ Mazbataları (MV),
20/49, 6 Ramazan 1304; 21/79, 26 Şevval 1304; 46/63, 28 Zilhicce 1306.

3.Sürelî Yayınlar

Hudâvendigâr gazetesi, No:1941, 7 Zilhicce 1318, No:1948, 3 Safer 1319, No:1604, 27 Safer 1312
Nilüfer Mecmuası, No:52, 1308, s.627.

4.Tetkik Eserler:

BAYKAL, Kâzım, **2000 Yıllık Bursa'nın Belediyesi**, Özkardeşler Matbaası, Bursa, 1976.

Bursa Erkek Lisesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi, Kayıt No:1348, 1998.

Askeri Lisesi'nin Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi üzerine okulun ismi “Birinci Erkek Lisesi” olarak değiştirilmişse de bu durum kısa sürdü ve yine aynı yıl lisenin yeniden Milli Savunma Bakanlığı'na geri verilmesi üzerine okul eski ismine geri döndü. 1973 yılında 650 metre kare alan üzerine 4 katlı ek bir dersane inşaatı yapıldı. Binanın alt katı depo olarak planlandı fakat derslik gereksiniminden dolayı, bir kısmı sınıf ve laboratuvar olarak kullanıldı. Üst katlarda 15 sınıf, 2 laboratuvar, 1 öğretmenler odası ile müdür yardımcılarının odaları bulunmaktaydı. 1981 yılında okul binası tam olarak bir bakım ve onarımdan geçirildi. 1993-1994 Döneminde yabancı dil ağırlıklı eğitim sistemi uygulandı ve bu tarihten itibaren okula kız öğrenci de alınmaya başlandı. Günümüze kadar “Bursa Erkek Lisesi” ismiyle gelen okul, yaklaşık 300 kadar öğrenci kapasiteli, yatakhane binası, geniş bir yemek salonu, mutfağı, reviri, kazan dairesi ve yatak odaları ile dört katlı olarak planlanıp yeniden yapıldı. 1982 yılında kapalı spor salonu ile birlikte kamulaştırılmış alanda açık spor tesisleri de eklenerek okula modern bir görünüm kazandırıldı. (Kaplan, a.g.e; ss.97-127; “Bursa Erkek Lisesi”, **Bursa Ansiklopedisi**, Yay. Haz: Yılmaz Akkılıç Cilt:I, Bursa: Burdef Yayınları, 2002, s.392; Turyan, a.g.e, ss.437-439, Kaplanoğlu, a.g.e, s.128; **Bursa İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim**, Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi, Kayıt No:11692, Bursa Belgeliği, 1998, ss.87-88; **Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi (Bursa Mekteb-i Sultanisi**, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş., Bursa, 2011, s.8; www.bursaerkekliyesi.k12.tr).

“Bursa Erkek Lisesi”, Bursa Ansiklopedisi, Haz: Yılmaz Akkılıç, Burdef Yay., Cilt:I, Bursa, 2002, ss.391-392.

Bursa İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim, Bursa Büyükşehir Belediyesi Şehir Kütüphanesi, Kayıt No:11692, Bursa Belgeliği, 1998.

Bursa'nın Köklü Eğitim Kurumları Bursa Erkek Lisesi (Bursa Mekteb-i Sultanisi), Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Kültür A.Ş, Bursa, 2011.

ÇETİN, Atilla, “Bursa’da Bir Eğitim-Öğretim Kurumu: Bursa İdadîsi (1883) ve Sosyo-Kültürel Önemi”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1998)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, ss.785-799.

ÇETİN, Osman, “Geçmiş Zaman Olur Ki Hayali Cihana Değer, 1898 Tarihli Bir Okul Ödevi”, **Bursa Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 5, Mayıs 2004, ss.15-16.

ÇETİN, Osman, HIZLI, Mefail, “Bursa Mekteb-i Sultânîsi (Bursa Erkek Lisesi) ve Şeref Defteri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:8, cilt:8, Bursa, 1999, ss.75-95.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.

Hüdavendigâr Vilayeti Mekteb-i İdadî Mülkîsi Tevzî-i Mükâfat Cedveli 1311-1312 Sene-i Dersiyesi, 1312.

KAPLAN, Ersin Serdal, Bursa Mekteb-i İdad-i Mülkîsi (Kuruluşu-Gelişimi ve Sosyo Kültürel Hizmetleri), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. Atilla Çetin, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Bilim Dalı, Sakarya, 2001.

KAPLANOĞLU, Raif, **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Bursa (1876-1926)**, Avrasya Etnografya Yayınları, İstanbul, 2006.

KEPECİOĞLU, Kâmil, **Bursa Kütüğü**, Haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara, Asım Yediyıldız, Bursa Kültür A.Ş, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2009.

KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

MEHMED TEVFİK (BİREN), “Bir Devlet Adamının” Mehmed Tevfik Bey’in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Haz.: F.Rezan Hürmen, II Cilt, Arma Yayınları, İstanbul, 1993.

SİVRİTEPE, Mehmet Selim, **Dünden Bugüne Bursa Erkek Lisesi Bursa İdadisi’nin Kuruluşu ve Gelişimi, 1885-1980**, Gaye Kitabevi, Bursa, 2006.

TURYAN, Hasan, “Bursa Erkek Lisesi”, **Bursa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:13, Yaz 2006, ss.46-48.

TURYAN, Hasan, **Bursa Evliyalari ve Tarihi Eserleri**, Öner Matbaası, Bursa, 1982.

5.Bursa Erkek Lisesi’nin WEB adresi: www.bursaerkekliyesi.k12.tr